NAŠE ŘEČ

ROČNÍK V. ČÍSLO 6.

JOSEF ZUBATÝ:

O ZÁJMENĚ „SÁM".

1. *Sama, samu,* či *samého, samému?*

Zájmeno *sám* mělo původně sklonění zájmenné, jako na př. zájmeno *ten* nebo číslovka *jeden*. Toto sklonění se liší v některých tvarech od sklonění jmenného i přídavného (na př. jedn*oho* divok*ého* vlk*a*), a tak se lišilo i sklonění slova *sám*. Říkalo se na př.: náměstek samoho Krista; co jest samomu dáno věděti; činíš sě samoho Bohem; v něm samom; (nečistota jest) zapověděna samiem Bohem (samiem by dnes znělo samím, jako tím, jedním); od vás saměch; jako by sě (škoda) nám saměm stala, Arch. č. 1, 41 (1435); ne saměmi jimi (anděly) jest dobré, Štít. Bud. 24; v. Gebauer, Hist. ml. III, 1, 459 n. Číslovka *jeden* zachovala staré sklonění, protože číslovky vůbec mají tvary příliš nestejné, aby mohly býti jejich rozdíly vyrovnány; zájmeno *sám* však se podle svých větných úkolů pociťovalo asi spíše jako jméno přídavné, a proto dostávalo místo tvarů původních odedávna tvary přídavného jména. Již v památkách 14. stol. se objevují vedle tvarů původních tyto novotvary, a v 15. stol. tvary staré vyhynuly.

Na místo tvarů starých tedy vstupují tvary přídavného jména. Přídavné jméno samo mělo dvojí tvary: *nesložené*, v podstatě shodné s tvary podstatných jmen hlavních vzorů (na př. 1. p. jsem čist, 2. p. z čista jasna, dočista, 3. p. býti čistu atd.), a *složené* (čistý, čistého, čistému atd.; složené tvary vznikly z nesložených připojením zájmena, na př. čistými z čisty-jimi). Sklonění nesložené je v češtině již v 14. stol. v nepochybném úpadku, třebas jeho zbytky tehdy byly ještě mnohem hojnější, než jsou dnes; proto je docela přirozené, že nové tvary, vzniklé jako náhrada zanikajících zájmenných tvarů slova *sám*, jsou především

napodobeniny složených tvarů přídavného jména. A to tím spíše, že v ženském rodě již odedávna byly tvary, které sice pocházejí ze sklonění zájmenného a původně zněly jinak, v češtině však splynuly zněním s tvary složeného příd. jm.: 2. p. samé (té), 3. 6. p. saméj (téj), jako čisté, čistéj (koncovky -é, -éj se brzy matou a na konec vítězí jediné -é), 7. p. samú, samou (tú, tou), jako čistú, čistou. Tak vznikly tvary *samého, samému*, ve 4. p. m. r. živ. *samého* (vedle neživ. *sám*), *o samém, samým, samých, samým, o samých, samými;* tyto tvary jsou v živé mluvě tak říkajíc jediné v obyčeji, a totéž lze celkem říci o jazyce knižním.

Jen ve dvou tvarech se jazyk knižní *dnes* odchyluje od tohoto obrazu. Ale ani zde ne důsledně; kolísá se mezi tvary lidovými a jinými, t. mezi tvary složenými a nesloženými. Je to 2. (a s ním stejný 4. u jmen živ.) a 3. p. jedn. č. m. a stř. r. Má se říkati *samého, samému* či *sama, samu?* Nejmladší naši spisovatelé by se při této otázce asi jen usmáli; to se ví, že sama, samu, již proto, že to jsou tvary v mluvě živé neobvyklé. Ale starší spisovatelé ještě často psávají samého, samému, v první polovici minulého století se psalo tak, ne-li naskrze, jistě z největší části, a naše slovníky a mluvnice vlastně samy jsou ve sporu jak mezi sebou, tak s knižním jazykem. Na př. Jungmannovi je normálním tvarem dnešním samého, a sama označuje hvězdičkou jako tvar zastaralý, stejně hledí na tvary samému, samu; Kott má 4. p. sama a v závorce, tedy jako tvar méně správný, samého (o 2. a 3. p. nemluví, tedy uznává za správné tvary samého, samému); Gebaurova Příruční mluvnice se vyjadřuje v § 172 nedosti určitě, Gebauer-Ertl v § 357,1 uznává živ. 4. p., sama, o 2. a 3. p. nemluví, uznává tedy samého, samému; podle Smetánky, Tschechische Grammatik (v Sammlung Göschen) § 27, 6, str. 51, je 2. p. »samého (selten sama)«, 3. »samému (samu)«, t. j., podle ostatního kontextu, samému, zřídka samu, 4. »samého (sama)«. My jsme na střední škole říkávali spíše samému, samého, ale ve 4. také sama (»poznej sebe sama«); že by se mohlo nebo smělo psáti také na př. »každý má stačiti sobě samu«, »to nemáš ze sebe sama«, ani ve snách se nám nezdálo. Dnes by se snad každý »inteligent« za člověkem ohlédl, kdyby řekl, že má každý znáti sebe samého; dnes se dočítáme také, zvláště v novinách, na př. co se má v naší republice díti, je-li »Národnímu shromáždění samu nemožno zasedati«, čtli jsme již také, i mimo noviny, věty jako »vzdyť jsem to slyšel od tebe sama«. A čtli jsme již horší věci; však jich nesmlčíme.

Čtenář sám již ví, kde asi budeme v této nesnázi hledati poučení: v minulosti a v živé lidové mluvě. Tato ovšem svědčí ve prospěch tvarů *samého*, *samému;* sotva kdo slyšel prostého venkovana, aby řekl »dej to jemu samu, vždyť jsem to slyšel od tebe sama, viděl jsem tam taky tebe sama«, a lašské »k samu kostelu« (= k samému kostelu, u Gebaura z Bartoše) jistě každému Nelachu zní i z jiných příčin docela neobvykle. Podíváme-li se do té doby našeho písemnictví, která po stránce tvaroslovné (s malými odchylkami) je základem naší spisovné řeči, najdeme totéž. O 2. a 3. p. nemluvíc, neznáme na př. ze starých biblí, z Veleslavína, z Komenského atd. dokladu, že by se bylo tenkrát psalo jinak, než jak na př. jsme se učívali my a snad se učí i dnešní děti v náboženství, »miluj bližního jako sebe samého«; a jak časté jsou tvary tyto, přesvědčil by se čtenář sám, kdyby se podíval do Jungmanna, Kotta, nebo Biblické konkordance. Známe z této doby jedinou výminku; a protože je i jinak zajímavá, podíváme se na ni.

V starší době mívala čeština (a jak víme na př. z Miklosichovy skladby 68, také jiné jazyky slovanské) zvláštní způsob na vyjadřování počtu společníků, jež kdo měl při něčem; na př. »sám pát (pozdějším tvarem »pátý«) přijel« znamená »přijel se čtyřmi«, pod. »sám sedm (sedmý)«, i »sám několik (několiký)«. Je to způsob, jakým se vyjadřuje mimo jazyky slovanské i na př. řečtina, franština (il est parti lui douzième »odjel on sám dvanáctý«), starší i dnešní lidová němčina (selb ander, selb dritte), holandština a j. Slovo sám se v tomto rčení skloňovalo jako jinde, jsou na př. doklady i se 4. p. jako »nalezl jsem Jobka samého druhého, an seká« (1569—70), ale také doklady s tvarem *sama*, na př. »toho Jindříška vyvedli sama třetího, přivezli zemana s jeho sedláky sama čtvrtého« v Letopisech, »sama osmého Noe zachoval« v kralickém výkladě na 2. Petr. 2, 5, »přivedli sama druhého« v Kronice turecké (1594). Není jistě náhodou, že doklady 4. p. sama v této době nalézáme jen v tomto rčení (aspoň, opakujeme, jiných neznáme); a zde také snadně pochopíme, proč má jazyk tvar odchylný anebo aspoň jinde, kde není zvláštních okolností, neobvyklý. Slovo *sám* v tomto rčení nabylo jiného významu, *sám druhý* nabylo významu jediného slova, přídavného jména, znamenajícího »provázený ještě jedním«; proto mohlo ve 4., snad i v 2., 3. pádě nabývati i jiného tvaru, zvláště i proto, že spojení jako samého druhého, samého patnáctého atd. není ani pohodlné, ani zvlášť pěkně nezní. Proto se také toto rčení měnilo ještě dále. Z 16. stol., ze Štel-

cara Želetavského má Jungmann doklad »zabil jej s dobytkem samo dvanáctého« (t. j. 12 lidí i s dobytkem); vyčítáme z toho, že bylo již i jediné slovo *samodvanáctý*, které píše jako dvě slova spisovatel mluvnicky vzdělaný, které se však jinde píše dohromady. Podobně čteme v dokladě již z r. 1507 »dokavadž ta práva (osazené soudy) trvají, ti lidé pánu neb úředníku samodruhému (t. j. ještě s jedním člověkem, asi písařem) hojnost piva mají chovati« (od šk. r. dra Sedláčka). Tak nalézáme později, na př. u Rosy a u Bernoláka, samopátý, samodevátý, samodesátý a pod., a podobné složeniny jsou i v jiných jazycích slovanských. Ze Sušilových písní má Bartoš ještě věty »vyšla Marjánka sama devátá«, »Katerina (byla) sama druhá« (těhotná), a přidává, že »v řeči obecné takových složenin nyní už neslyšeti«; v Čechách ještě místy slýchati pozdější tvar samodruhá.

Podobný výraz je stč. *sám jediný* (David Goliáše sám jediný přebojoval; viděch [viděl jsem] púštenníka samoho jediného přěbývajíce a pod.). My místo toho zase říkáme *samojediný* (tak je již ve Veleslavínově slovníku vedle sám jediný); a nebylo by nic divného, kdyby se někde vyskytl doklad se 4. p. sama jediného.

Podíváme-li se do doby před 16. stol., najdeme mezi tvary *samého*, *sama* a *samému*, *samu* týž anebo skoro týž poměr, jejž jsme viděli ve stol. 16; nečteme-li ještě po staru *samoho*, *samomu*, čteme skoro vždy jen *samého*, *samému*. Jen jako vzácnou odchylku najdeme *sama*, *samu;* a známé doklady těchto tvarů snadně spočteme na prstech. Gebauer má z této doby doklad jediný, z nářku Marie Magdalény u prázdného hrobu Kristova ve skládání, zachovaném v Hradeckém rukopise, pořízeném podle Origenovy homilie »de planctu beatae Mariae Magdalenae super Domino«. Čteme zde m. j. (38 b, v. 471 n.):

»Ach mně přěneščastnéj ženě!
Ach na mé nedomyšlenie (= nerozum)!
Proč jsem nestála dobu v tu,
proč ho sama ostavich (= ostavila jsem) tu?
Proč sem tehdy jeho těla
střieci ústavně (= ustavičně) nechtěla?«

Snad to ani není doklad 4. p. Dovedu si dobře pomysliti, že básník Marii Magdaléně, v jejíž oddanosti k Ježíši středověk rád vídal ne pouhou duchovní lásku k Spasiteli, vkládá do úst

výčitku sobě samé, proč *ona sama* jeho hrob opustila, ne, proč tělo Kristovo nechala o samotě. Ale slova latinské předlohy nepodávají zde přímého svědectví a nechci, aby se zdálo, že si odklízím z cesty nepohodlný doklad. Nepochybný 2. p. je u Husa (ve vyd. Erbenově 3, 121): »rozuměj, že sebe sama neostřežeš (od hříchu), než s boží pomocí«. Na 3. p. *samu* má Gebauer dva doklady, z Wittenberského žaltáře a z Chelčického, a sotva znal jiné, třebas přidává »atd.«; k tomu přistupuje jeden z Husa (a to jest zle činiti, a tak i zlořečiti samu sobě 1, 250). To je vše, co znám; snad se shledá časem ještě nějaký doklad jiný, ale nikdy jich nebude tolik, aby zvrátily větu, že novotvary, jimiž byly vytlačeny původní tvary samoho, samomu, již v staré češtině zněly pravidelně *samého, samému.*

Že by se mohly objeviti vedle těchto obyčejných tvarů někdy i tvary *sama, samu*, pochopíme zvláště v starší době snadno. Nejobyčejnější vzory, podle nichž mohly vznikati náhrady za tvary původní, byly tvary přídavného jména na -ého, -ému. Vedle nich však v staré době přece jen žilo ještě dosti tvarů nesložených, jež také mohly býti vzory novotvarům; není nic řídkého ani nepochopitelného, že si jazyk vytvoří novotvary nestejné, které nějaký čas žijí vedle sebe, až se jazyk ustálí na tvaru jediném. Bylo možno říci »(viděl jsem) pústenníka samotna přěbývajíce«; místo původního samoho se obyčejně říkalo samého, ale podle samotna mohl vzniknouti i tvar sama. Bylo možno říci »nenie dobré býti člověku samotnu« i »samotnému«; je docela jasno, že se místo starého samomu vedle novotvaru samému mohl objeviti i novotvar samu. Takové nedůslednosti nalézáme v živém jazyce dnešním, nalézáme je v každém jazyce, a nesmějí nás překvapovati v staré češtině.

Opakuji otázku: má se říkati *samého, samému* či *sama, samu*? Snad někdo uzná, že by mohly býti v novém spisovném jazyce obojí tvary vedle sebe, jako byly v staré češtině (a snad se i v češtině střední najde nějaký doklad tvarů druhých); pak ovšem jsou i tvary *samého, samému* správné, a jsou to tvary od zániku tvarů původních v češtině jistě v minulosti i dnes nejobvyklejší. Anebo řekneme, že by měly býti za tvary spisovné uznány jen jedny; pak to mají býti tvary *samého, samému.* Leda bychom uznali, že správnější jsou za stejných okolností tvary neobvyklé, právě proto, že jsou neobvyklé. To by snad přece byla zásada, nad kterou by i český spisovatel zakroutil hlavou; tím ovšem nepravím, že by u nás nikdy a nikde neplatila.

2. *»Poznej sebe samého«* či *»poznej sám sebe«*?

V »Nové rukověti správné češtiny« (1901) vykládá Bartoš: »Náměstka *sám, sama, samo* ve spojení se zvratnou náměstkou zůstává v nominativě, nespodobuje se k pádu náměstky zvratné. Pravidelné jsou tedy spojeniny: *sám od sebe, sám sobě, sami sebe* atd., na př.: Věří jen sám sobě. Sám sobě škodí. Zapři sám sebe. Přátelství má samo sobě za odplatu býti. Sobě sám živ jsem; ne tedy: Sobě samému škodí. Zapři sebe samého atd. Srv. Čas. Mat. mor. 1901, 107 n.« Tuto Bartošovu větu přejal na př. Zenklův »Rádce« (2. vyd. str. 436), což mu nepřekáží, aby jinde beze vší poznámky neotiskoval vzorné příklady, které jí jsou na odpor (člověk sobě samému největším jest nepřítelem; poznej sebe sama! t. 584).

Je to věta, jakých u Bartoše, který i Gebaurovi šel v otázkách správnosti tuze daleko, na krajní křídlo brusičů (N. Ř. IV, 239), lze najíti více: v základě správná, ale nesprávná v té povšechnosti, v jaké je vyslovena. Je pravda, že duchu češtiny nejlépe svědčí věty podle Bartošova pravidla. Oč upřímněji po česku zní, řekneme-li »mám tě rád jako sám sebe«, než »jako sebe samého« nebo dokonce »jako sebe sama«. Tak na př. i Philomathes překládá lat. »probet se ipsum homo« dobře po česku »zkus sám sebe člověk«, nedávaje se másti slovy latinskými (Blahoslav, Gram. 89); Kraličtí (1. Kor. 11, 28) píší rovněž »zkusiž sám sebe člověk«. Někde se ani nelze jinak vyjádřiti. Ani dnes nikdo neřekne ani nenapíše o něčem, že to není sebou samým, že se to rozumí sebou samým; jen »není to samo sebou, rozumí se to samo sebou«. Anebo, kde jsou výrazy předložkové; říkáme jen, že někdo něco udělal sám od sebe, ne od sebe samého, že by byl sám proti sobě, že mluvil sám k sobě, že naříkal sám nad sebou atd. Ale správnější se mi zdá výklad matičního Brusu v 1. a 2. vyd., podle něhož také jsou správné věty, jakých žádá Bartoš, ale tak, že je na místě tvar se spodobením k zájmenu zvratnému, kde osoba nebo věc, na niž se zvratné zájmeno i slovo *sám* vztahuje, stojí v protivě proti jiné osobě nebo věci. Skoro bych přidal »v silné protivě«, anebo »*chceme-li* tu protivu výslovně nebo s důrazem naznačiti«. Správný tvar známé slavné věty řecké podle toho je »poznej sám sebe« (jen si řekněme vedle toho obvyklý školský překlad »poznej sebe samého« nebo »sama«, a nepozbyli-li jsme ještě českého citu, vycítíme hned, co zní přirozeněji); ale kde jde o protivu, kde je na př. řeč o někom, jenž každého pozoruje a posuzuje, dovedeme bez násilí říci také »kdyby tak poznal sebe samého«. I při protivě lze však užíti onoho nám obvyklejšího

tvaru, a při výrazu předložkovém ho užijeme asi nejspíše (sotva kdo řekne »podívej se na sebe samého« místo »podívej se sám na sebe«).

Kdybychom mluvili a psali opravdu po česku, příležitostí, abychom uvažovali, je-li správnější *samého*, *samému* či *sama*, *samu*, silně by ubylo. Dnes nám zní chybně »poznej sebe samého« ne proto, že lépe po česku by bylo »poznej sám sebe«, ale proto, že jsme se na školách navykli, nevím proč, překládati »poznej sebe *sama*«; již sám tvar *sama* je tak cizí našemu skutečnému českému citu, že tu větu neposuzujeme ani podle nepsané mluvnice, podle nepsaného slovníku v naší duši, nýbrž podle toho, shoduje-li se s větami, jež slýcháme ve škole, či nic. To mrtvé slovo *sama* je tak cizí naší duši, tak málo skutečné ozvěny v ní nalézá, že je nalézáme pak v nové době i ve větách, které jsou posměchem všemu mluvnickému myšlení. Kdo je zvyklý mysliti a mluviti aspoň podle školské mluvnice, třebas toto slovo bylo českému jazyku cizím, mrtvým tělesem, aspoň s ním nenapíše věty, která by odporovala i té školské mluvnici. Ale spisovatel s mluvnickým vzděláním, nad jaké naši spisovatelé dnes bohužel tak často se nepovznášejí, dovedl napsati na př. o městě, že »v kvasu našlo sama sebe« (Cesta 1, 266; město je stř. rodu, sama muž. rodu živ.), anebo, jak »všichni cítili, že by okrádali jen sama sebe« (t. 265; všichni je množ. číslo, sama jedn. čís.; je to týž spisovatel, který se dopustil mluvnických nehorázností, o nichž jsme se zmínili v N. Ř. II, 303). To všecko proto, že se dnes v českých větách píše podle německého »sich selbst« tak často »sebe sama« a že ubohé »sama« se tak stává našim spisovatelům slovem mluvnicky tak bezbarvým, jako je něm. selbst. Takové věty nalézají obdobu jen v stejně žalostném dokladě »Hedvika se samu sobě mihla před očima v domácích šatech« (N. Ř. I, 182); jaká neviňátka jsou proti těmto mluvnickým příšerám Nerudovy věty »je sama do sebe zamilována«, »komický nesmysl, který sama ze sebe se těší«, nebo jiné věty, nad nimiž se pohoršuje Bartoš!

Vět se zbytečným spodobením zájmena *sám* k zájmenu zvratnému našli bychom ovšem v staré době v nejlepších pramenech dost. Našli bychom je často i v Kralické bibli; nejen na př. »milovati budeš bližního jako sebe samého«, kde stojí proti sobě »bližní« a »ty sám« (Hus 2, 334 má »miluj svého bližnieho jako sám sě«; *sě*, *se* v staré době často bývá, kde my musíme říci »sebe«), ale i na př. »spomoz sobě samému, a sstup s kříže« Mar. 15, 30 (ale 31: jinýmť pomáhal, sám sobě pomoci ne-

může). Nezapomínáme, že při silné protivě mezi podmětem a jinými osobami nebo věcmi takové spodobení není nečeské*; ale ještě více asi působil cizí vliv, jímž se způsob, ne právě nečeský, ale přece oprávněný jen v menší míře, šířil přes tuto míru. Vliv latiny byl u našich předků velmi mocný, a v latině je obyčejné na př. *se ipsum* (ač ani v latině není nemožné *ipse se*, zvláště kde není protivy v předmětě); bibli na př. překládali z latinské Vulgáty, a již z úcty k jejímu znění se drželi předlohy věrněji, než by bylo bývalo třeba. Bratří překládali Nový zákon z řečtiny, kde český způsob ani není možný; Starý zákon překládali z hebrejštiny, ale při tom pečlivě dbali, aby se zbytečně nevzdalovali od starších překladů. A dnes námi vládne všemohoucí němčina svým věčným a nezměnným »sich selbst«.

Také mně tedy je — s malým omezením, jež jsem naznačil — správnou věta Bartošova, že se nemá zájmeno *sám* spodobovati se zvratným zájmenem. Spodobuje se v pádě, a samo sebou se rozumí, že i v rodě a v čísle, s podmětem věty (*poznej sám sebe, poznej sama* (ž. r.) *sebe, poznejte sami sebe, toto dílo samo se chválí* anebo *toto dílo se samo chválí*). Kde není podmětu, t. j. kde výraz takto doplněný není větou, nelze ovšem spodobovati s podmětem, a najdeme slovo *sám* v tvaru shodném se zvratným zájmenem. Tak u neurčitého způsobu nebo u slovesného jména podstatného. Na př.: »Písmo nám káže milovati bližního jako sebe samého« (neužijeme-li věty s *aby*, kde potom lze spodobiti s podmětem: abychom milovali bližního jako sami sebe). Anebo: »na shlazení hřícha skrze obětování sebe samého (Kristus) zjeven jest« Žid. 9, 26 (ale: na shlazení hříchu obětoval Kristus sám sebe).

3. *Jiné tvary zájmena »sám«.*

O jiných tvarech slova *sám* můžeme promluviti krátce. I zde ovšem nalézáme někde kolísání. Tak zejména v 4. p. jedn. č., kde asi rušivě působil rozpor mezi složeným tvarem životného rodu mužského a nesloženými tvary ostatními. Nikdo neříká v 1. p. na př. »samý zákon tak káže«; ale s 4. p. slýcháme již také, že někdo ruší »samý zákon«, místo správného »rušíš *sám* zákon, zákon *sám*«. V ženském rodě 1. p. je vždy jen sama, ve 4. p.

---

* Je na př. řeč o nějakém podivném místě a kdo všecko tam chodí. A. řekne: »I mlč, tebe samého jsem tam také viděl.« Odsekne-li mu B.: »Sebe samého s tam neviděl?«, nelze mluviti o nečeskosti; již proto ne, že tvar »tebe samého«, jediný možný, jistě není nečeský.

v obecné mluvě někdy slýchati místo správného *samu* také »samou« (našel ji samou; ten by zabil třeba samou matku); v překladě Dan. 13, 14 napsali Bratří »kdyby ji (Zuzanu) mohli nalézti samu«, ale Benátská bible má »samú«, Veleslavínova »samau« (Jungmann 4, 12). I v středním rodě nalézáme podobně: 1. p. zní jen samo (to samo by stačilo), ale v 4. p. slýchati i »samé«. Řehoř Hrubý z Jelení překládá Cic. de am. 80 »protož (lidé sobečtí) nejslušnějšího onoho a nejvíce přirozeného nemají přátelství, kteréhož pro ně samo mají žádati a o ně samo státi«; místo jeho správného *samo* dnes by asi leckdo řekl a snad i napsal »samé«). I v mn. č. slýcháme ve 4. p. »samé« (v obecné výslovnosti samý), a protože se v obecné mluvě 1. p. plete se 4., i v 1. pádě. To vše jsou nesprávnosti, jichž se spisovný jazyk má chrániti a obyčejně také ještě chránívá.

Někdy jsou ovšem složené tvary (*samý, samá, samé* atd.) v jazyce knižním odedávna v obyčeji. *Sám* bývá obyčejně přívlastkem přísudkovým (doplňkem), a tu má, jako přísudkové (doplňkové) jméno přídavné, tvary nesložené, pokud jsou vůbec v obyčeji: jsem sám, přišel jsem sám, našel jsem ji samu, viděl jsem je samy atd. Kde je přívlastkem nepřísudkovým, má jako přídavné jméno i tvary složené; to je zejména, kde znamená něm. lauter anebo označuje bezprostřední blízkost něčeho (místem i časem). Říkáme o něčem, že je to samý červ (t. j. vlastně nic jiného než červi), samý písek, samé sklo; děti při hře na schovávačku volají »samá voda«; člověk samým strachem neví, co dělá; někdo je samý rozum (a prohloupí), jiný samá starost; v některé rodině je samá nemoc, samé neštěstí. Není pochyby, že i zde byly původně tvary nesložené; snad by se shledaly i některé doklady ze starší doby. V hl. 50. vypravuje Dalimil, jak se syn krále Vratislava, »knĕz« (kníže) Bracislav nepohodl s moudrým panem Sderadem; Bracislav se chtěl v nepřátelské zemi (»prostřěd Sas«) s panici v řece koupati, Sderad mu ukazoval na možné přepadení, Bracislav Sderada poslal »s lepšími« před nějaký hrad, a »jěda preč Sderad, vecě: Strach mě otjěti; ostaly sú tuto samy děti«. »Samy děti« by mohlo býti naše »samé děti«, ale snad znamenají slova Sderadova »ostaly jsou tyto děti samy«. Na Moravě jsou ještě nepochybné doklady nesložených tvarů s významem našeho »samý«; Bartoš má z lidových nářečí věty, jako »pole je sám kameň (sama tráva), strom je sám květ, tá roba je samy klebety, ona chuderka byla sama práca« atd. Ale v Čechách a ve spisovné mluvě již dávno se ustálil způsob jiný, na př. již r. 1501 píše Kornel ze Všehrd (Knihy čtvery 33 a) »přistup

blíž k hrobuom každého: viz, prach samý a červuov smrduté ostatky«.

Také kde je řeč o těsné blízkosti místní nebo časové, bývaly původně asi tvary nesložené; Jungmann má na př. z Vratislavových příhod větu »na lodí až pod samu pevnost plouli«. Ale i zde jsou doklady složených tvarů staré a tento způsob je pokládati za ustálený v jazyce knižním. Nalézáme zde ovšem obyčejné doklady nerozhodné, s pády, v nichž není rozdílu mezi tvarem složeným a nesloženým (u samé hlavy, na samém břězě, za samú branú strahovskú, vedlé samé zdi, po samé čtvrté hodině, před samým západem slunce, po samém obědě a pod.), ale také na př. »i vedechu (= vedli) jeho až na samý vrch hory« (ev. Vídeň. Luk. 4, 29), »jeli sme blízko a mimo to samé miesto« (Lobkovicovo Putovánie 120 a).

Také kde *sám* znamená »samotný«, říkalo se v přívlastku prostém asi *samý*; ale není hrubě dokladů. Kott 3, 254 má ze Svatováclavské smlouvy »o tento toliko samý artikul se svolili na témž sněmu«. Lat. známou větu »solus cum sola non orabunt Pater noster« bychom slovně vyjádřili slovy »samý se samou se nebudou modliti Otčenáš«; ale znělo by nám to tak neobvykle, že bychom se asi ohlíželi po jiném překladě volnějším. Říkalo-li se v staré době jako v polštině o souboji »sám a sám se bíti«, anebo vypravuje-li Dalimil o německém hraběti, jak císařovu dceru unesl a na svůj hrad ji tajně vnesl, »na němž jest sám s samú (varianty »sám s ní« a p. svědčí, že to opisovačům znělo trochu cize) pět let tajně seděl« (Flajšhans, Č. přísl. 2, 413), jest to něco jiného; zde není *sám* přívlastkem prostým nebo přímo podmětem, nýbrž přívlastkem přísudkovým (doplňkem: A a B, A s B se bili sám a sám, hrabě seděl na hradě sám s císařovou dcerou samou).

V staré době také někdy najdeme *ten samý* s významem »týž«; na př. v 14. stol. v Evang. sv. Matouše s homiliemi v překladě Mat. 8, 13 »i by (=bylo) uzdraveno dietě (setníkovo) v ten samý čas« (t. j. v ten čas, kdy Ježíš řekl jeho otci »jdi, jakž jsi věřil, tak sě stane«). V téže památce je řeč o narození Kristově, v níž m. j. čteme: »Nebo jakž praví Písmo, když jsi sě narodil, nemohl jsi mieti pokuojě (= pokoje; tento rukopis má nářečí, v němž se za některými souhláskami vyslovovalo *uo* m. *o*), ani hospuody v městě, ani kolébky, ješto by byla tvé dětenstvie upokojila, ale mrzuté jěsličky smrdutého chléva. Ty, ješto zemi piedí obkličiješ, obinut (= obvinut) v rúšky byl jsi tu položen, a ty samé jesličky (t. j. o nichž již byla řeč) od němých hovad matka tvá jako v puojičkách vzala.« Jsou to počátky, z nichž by se

byl mohl u nás vyvinouti způsob, pojem »týž« vyjadřovati stejně, jako jej vyjadřuje Němec, říká-li derselbe, Francouz, říká-li le même, Vlach, říká-li lo stesso atd. Není stará čeština mezi jazyky slovanskými sama, kterou vidíme na této cestě; v polštině na př. je *ten sam* (tedy s tvarem nesloženým) s týmže významem, v ruštině *tot samyj* (s tvarem složeným), vedle *tot že*. Čeština se tohoto *ten samý* vzdala, protože si vytvořila slovo jiné, *týž (tentýž)*. Objevilo-li se v nové době zase *ten samý* s významem »týž« (a nebo dokonce v keťaském slohu *samý* = selber, na př. »přeptal jsem se na pana Kafku. Samý má býti velmi řádný muž...« a pod. u Zenkla, 437), není mezi oněmi počátky staročeskými a tímto novým *ten samý* = derselbe nijaké souvislosti a i nám je tento nový výraz prasprostým germanismem.

DROBNOST I.

JINDY.

Slovo *jindy* je časové příslovce utvořené příponou -*dy* od příd. jm. *jiný*, jako na př. mnohdy, vždy, ondy, kdy od slov mnohý, stč. veš = všechen, onen, kdo. Jsou i jiné tvary téhož významu; někde se říká *jindá* (snad v starší době *jinda*), jako bývalo vedle vždy i vžda, jako někde je tvar kda místo kdy. Jinak je tvořeno *jinehdy* (u Kotta 6, 523 z Franty), na Táborsku *jinehdá*; jsou to tvary správné a staré (na př. i církevní slovanština má *in'gda, inogda*), utvořené jako tehdy, onehdy, ale neobvyklé v písemnictví. Místy slýchati i tvary jiné, všelijak přetvořené podle jiných slov, tak u Pelhřimova *jindavej* (Kott, Přísp. 2, 97), u Olomouce *jindová* (Kott, Slovn. 6, 523), v Proseči u Vys. Mýta *jindová*, v Německém na záp. Moravě *jindyvá* (Smetánka); v Sezimově Ústí (Starém Táboře) jsme slyšeli *jinová*.

Význam těchto slov je zřejmý: *jindy* (atd.) znamená »v jiný čas.« Přijde-li kdo někam dříve nebo později než obyčejně, říkáme, že »jindy« chodívá v tu a v tu hodinu; tak se ptá v Olomoucké bibli 2. Mojž. 2, 17 Raguel svých dcer: »Čemu ste spieše než jindy přišly (velocius solito)?« Kniha Rožmberská vykládá, kdy muže žalobce pohnati k dalšímu roku, a přidává »ale jinda nemóž pohnati.« Nenajdu někoho doma a odcházím se slovy »přijdu tedy jindy.« To vše jsou věci, o nichž netřeba dlouhých výkladů.

Ale jazyk český si vytvořil u tohoto slova i jiný význam. *Jindy* může znamenati jiný čas, než v kterém právě jsme; mohl by to

býti i čas budoucí, ale mluvíme-li o »jindy« na rozdíl od nynějška, máme na mysli dobu bývalou (čtenář znalý franštiny by našel něco podobného v příslovci autrefois proti à présent). Říkáme tak o věcech, které bývaly někdy v minulosti, ale již zašly; mluvíme tak jen o věcech, které měly trvání nebo se v minulosti opakovaly, a proto tedy nalézáme v takových větách obyčejně slovesa opakovací. Říkáme na př. »jindy jsme to dělávali takhle; jindy jsi chodíval domů dříve; jindy bývalo pivo lepší a lacinější.« Tak psávala (s tvarem *jinehda)* paní Kateřina z Žerotína v svých jadrných listech k služebníkům na Brandýse r. 1631 a v letech následujících; na př. »tkadlcům ať se taky poručí, aby hleděli svý dílo dobře dostaviti a ne tak, jakž jinehda dělávali, že by mohli ptáci skrze to zobati«; »kterýmž (včelám) že ste přidávali a břečky z hrušek vařiti dali, dobře se stalo, neb taky i jinehda se tak činívalo« (vyd. Fr. Dvorského v Hist. arch. 2, 19 a 187). Za Jungmanna se tak říkalo i psalo; Hýbl r. 1828 založil časopis »Jindy a nyní«, u Raisa (14, 289) na pouti u starostů pan správce po staru rozkurážený zpívá se sklenicí v ruce »hop, hop, ryndy bryndy, už to nejde jako jindy.« Ano, bývávalo »jindy«, bývávalo.

Dnes už není. Dnes si žádný slušný spisovatel netroufá napsati »jindy«. Doma, v kavárně, v hostinci v hovoru s kamarády, ano, to je něco jiného; ale na papíře? Kde se jen vzal ten strach před tímto nevinným slůvkem? V brusech zápovědi není, němčina nic podobného nemá, Vorovkův »Strážce« má naopak *jindy* jako správné slovo místo nesprávného »druhdy«, je to slovo velmi potřebné, za něž jazyk nemá jiného, jež by se s ním významem krylo; ale to vše není nic, *jindy* někomu nezavonělo, a protože u nás každé slovo, které žije i v ústech lidu, musí se třásti strachy, že nad ním bude vynesena klatba, naši spisovatelé, i nejlepší, vyhodili *jindy* ze svého slovníku. Nahrazují je slovy, která nikdy téhož významu nemívala; ale tím lépe, aspoň je v našem písemnictví o nějaké to papírové slovo více.

První náhrada je *druhdy*. To je slovo v starší češtině velmi časté, ale s významem »časem, občas, někdy«; na př. u Štítného »nevieme druhdy, coj (= co je) nám zlé nebo dobré.« Slovo *druhý* znamenávalo časem také »některý« (Jan Hasištejnský z Lobkovic vypravuje o benátských paních: »A měly na sobě klénotuov za několikokrát drahně sto tisíc zlatých, neb druhá měla toho na sobě za pět tisíc, druhá za šest, druhá za deset, druhá za 15 a druhá za 20 tisíc zlatých«) a odtud utvořeno způsobem nám již známým časové příslovce *druhdy*. V pravých památkách starých není ani jediného dokladu, kde by to slovo znamenalo něco

jiného, zejména zašlou minulost jako »jindy«. I ten Královédvorský rukopis tak píše v jiném smysle, sice také o minulosti, ale ve vypravování o nějaké jednotlivé události, jak říkáme a jindy jsme i psávali »jednou«: »bieše (= byl) druhdy kněz (= kníže) Zálabský«, »aj, druhdy kněz káže poslu, by sě páni všici sněli (= sebrali, nebo snad sjeli) na hrad na hody veliké.« Ale již za doby Jungmannovy se *druhdy* šířilo ve významě našeho »jindy«. Brusy jednomyslně proti tomu vystupují a dnes už i málokdo tak píše; ale ještě r. 1920 na př. vypravuje bývalý voják »od nynějška jsem klidný stran budoucnosti, jako jsem býval klidný druhdy před bitvou, když jsem viděl, že...« Zdá se, že zvláště stejnost koncovky pomáhala mimo naši zálibu v každé novotě příslovci *druhdy* k vítězství. Zůstává ovšem stále slovem, které nemá v tomto významě základu ani v jazyce starém ani v jazyce lidovém, v němž již dávno zaniklo.

Dnes spisovatelé dbalejší raději píší *kdysi*. V srpnu 1920 jsme čtli v novinách na př. o Paříži větu: »Dnes zklame každého, kdo přijde se stejnými tužbami jako kdysi.« Anebo ve vzpomínce na léta světové války: »Dávno již se byly rozpadly všechny společnosti a společnůstky (v hostincích), do kterých jsme kdysi chodívali.« Našim spisovatelům se vůbec velice zalíbilo v zájmenných neurčitých tvarech na *-si;* dnes již skoro nikdo nenapíše *někdo, něco, někde, někdy* (nebo dokonce *jeden, jednou*), dnes čteme jen samé »kdosi, cosi, kdesi, kdysi«. Snad proto, že v Čechách lidový, živý jazyk těchto tvarů skoro již nezná. A přece již Bartoš dobře vyložil v »Nové rukověti« (39), kde jich správně užívati: o osobách, věcech, místech, událostech skutečných a určitých, jichž blíže označiti nedovedeme (nebo nechceme). »Kdysi« lze říci o době určité, ne o mlhavém pojmu minulého, zašlého a trvalého nebo opakovaného »jindy«. »Kdysi jsem ho potkal a tu mi povídal...«; lze říci i »kdysi jsme se scházívali u Choděrů«, znamená-li to, že že jsme se tam scházívali po nějaký určitý čas, ale slovy »jindy jsme se scházívali u Choděrů« říkáme, že to bylo někdy v minulých dobách, že ty schůzky již přestaly. Takových jemných rozdílů významových náš dnešní spisovný jazyk bohužel až příliš často nešetřívá. Něco takového chápeme v jazyce, který dávno přestal býti jazykem živým, kterému se spisovatel musí teprve učiti jako jazyku cizímu, kterému se někdo naučí dobře, jiný chatrně; ale jazyku svému se přece učíme z živého hovoru v rodině a ve styku s živými krajany a nechceme mu ještě ustlati předčasný hrob podle latiny mezi jazyky mrtvými? Nechuti k slovu *jindy* bychom konečně jakž takž porozuměli, kdyby nám někdo řekl, že se místo

něho někdy říkalo jinak; ale kdy se říkalo místo *jindy* »kdysi«, o ubohém »druhdy« ani nemluvíc?

Někdy stačíme i bez *jindy*, pouhým minulým opakovacím tvarem slovesným. To ve větách, jejichž smysl sám svědčí, že je řeč o něčem, čeho již není. Tak zvláště, mluvíme-li v 1. os. sami o sobě. »Chodíval jsem (chodívali jsme) také k Choděrovi; v X. jsme mívali dům; mluvíval jsem s tebou o tom; také jsem o tom slýchal; když jsem k vám chodíval přes ty lesy, bývalas, má milá, veselejší.« Někdy i v osobě 2. nebo 3. »Bývali Čechové statní jonáci; X. býval (tys býval) statkářem, tento chuďas míval tři domy.« Ale *jindy* při tom není slovo zbytečné; je to slovo, jež lze vypustiti, kde se věc jím vyjádřená rozumí sama sebou, jež však často větě teprv dodává plného smyslu. Mluvíme s někým o nějakém městě a řekneme: »Tam býval nějaký Svoboda přednostou stanice«. Schválně se vyjadřujeme neurčitě (slovem *jindy* bychom naznačili, že aspoň podle našeho soudu Svoboda přednostou tam již není), čekáme vysvětlení, nezemřel-li, není-li něčím jiným, někde jinde či co. I v 1. os. tak mluvíváme. Věta »míval jsem takový nůž s bílou střenkou« může býti otázkou, je-li ten nůž ještě na světě (tedy mám-li jej ještě), či nic. Někdy se tak vyjadřujeme o věci, o níž víme, že posud trvá. Slyšíme na př. o někom, že má doma mrzutost, a přidáme s důrazem na slovese: »On míval rád ženské.« To píšeme, aby z našich slov někdo snad nevyčítal pokyn, že se má *jindy* škrtat, kde se objeví.

Příslovce *někdy* mívá podobný význam; na př. čteme-li v Millioně, že »Persida (= Persie) veliká vlast jest, jenž někdy velmi šlechtilá (= asi slavná, nobilissima) byla«. Zvláště často se říkávalo »někdy« u přívlastků vyjadřujících bývalou, již zaniklou vlastnost nějaké osoby nebo věci, na př. »Abigail Karmelská, někdy žena Nábalova« (= bývalá ž. N.) 1. Sam. (= 1. Král.) 27, 3 Kral.; často se tak naznačuje (jako v němčině slovem weiland), že osoba, o níž je řeč, je již mrtva (»Kuna, vdova někdy Bočkova z Želic«). Ale *někdy* není totéž co *jindy*, a zvláště se slovesným tvarem opakovacím mívá raději význam jiný (»časem, občas«); větě »někdy jsme chodívali k Choděrovi« každý spíše porozumí jinak, než kdybychom řekli »jindy«.

Nejstarší nám známé doklady významu slova *jindy*, o nějž nám zde jde, jsou v listech paní z Žerotína, tedy z 1. pol. 17. stol. V staré době se říkávalo *dřéve* (=dříve). Gebaurův Slovník má m. j. pěkný doklad z Dalimilovy kroniky (hl. 79), v němž se vykládá (tvary imperfektovými, jež mívaly také význam opakovací), jací bývali čeští pánové »dřéve«, t. j. jindy, na rozdíl od

horší již doby Dalimilovy. Náš lid posud říkává také, jak bývalo »dřív«. Proti slovu *jindy* v tomto významě filologie námitek nemá (námitkou by nesmělo býti, kdyby se ukázalo, že tento význam vznikl opravdu teprv někdy v 16. nebo 17. stol., protože si jej utvořil náš jazyk sám, bez cizího vlivu); nelíbí-li se však komu, českou náhradou za ně by bylo staré *dříve*. Kdo vidí takovou náhradu v slově »kdysi«, uvádí do našeho písemnictví mrtvý výmysl na újmu živé skutečnosti.

PŘILÍNATI (PŘILNÁVATI), PROLÍNATI.

Slovesa naší 2. třídy (*-nouti*) tvoří odvozeniny trvací a opětovací beze znaku *-nou-*. Obyčejně a původně bez nosovky *n* vůbec, říkáme míjeti (minouti), ocítati se (octnouti se), odpočívati, usychati, zdvíhati, stíhati atd.; tak také hnouti (pův. g'bnąti) — hýbati. Někdy si jazyk utvořil tyto odvozeniny tak, že *n* zůstalo. *Usnouti* (pův. s'pnąti, srv. spáti) mělo v staré době trvací tvar *usýpati* (jako je hnouti, hýbati), ale dnes říkáme *usínati*; podobné je *zhasínati* (uhasínati, dohasínati a j.) vedle *zhasnouti*. Tyto odchylné tvary vznikly napodobením trvacích a opětovacích sloves k slovesům 1. tř. s kmenem na *n*; jako je vedle začnu (s lidovým neurč. zpus. začnouti m. začíti), napnu (napnouti m. pův. napíti, napěti) atd. začínati, napínati, utvořeny k slovesům usnouti, zhasnouti tvary usínati, zhasínati. Jungmann má ze Stacha a z Vančického také *užasínati* jako trvací tvar k dokonavému *užasnouti* (v starší době, ještě koncem 16. stol., říkalo se ovšem *užasnouti se*), tvořené stejně jako usínati, zasínati; tohoto novotvaru se však náš jazyk vzdal a říkáme místo toho prostě *žasnouti*.

Jak mají podle toho v češtině zníti skutečně české trvací a opětovací odvozeniny od slovesa *lnouti* (pův. l'pnąti, srv. lpíti) a jeho složenin? Buď (podle hýbati, stč. usýpati) *-lípati* (tedy přilnouti — přilípati), anebo (podle usínati, zhasínati) *-línati* (přilínati). Stará čeština měla *přilípati* (i jiné tvary pod., v. Sborn. fil. 6, 94); ze staré bible má na př. Kott 2, 1046 »přilípal jest jazyk k dásniem v žiezni« (Job 29, 10). Ten tvar se stal nepohodlným, když se starý opětovací tvar slovesa lepiti, totiž *lépati*, změnil v *lípati* (nalípati atp.): proto staré přilípati a jiné tvary podobné vyšly z obyčeje (také staré usýpati bylo nahrazeno tvarem usínati, protože *-sýpati* zní jako opětovací tvar slovesa sypati). A *přilípati* mohlo zaniknouti tím spíše, že jazyku stačilo obyčejně sloveso *lnouti* (totéž místo z Joba překládají Bratří »jazyk jejich lnul k dásním jejich«).

Fysika potřebuje na vystižení pojmu, který po latinsku jmenujeme adhaesio, slov určitých a přiléhavých. Z Kottova slovníku vidíme, že kniha Zengrova a Čecháčova (1883) užívá v tomto významě slov *přilínati* (s netrvalým *přilnouti*), *přilínavý*, *přilínavost*. To jsou slova správně utvořená (podle usínati, zhasínati) a dnes, kdy staré *přilípati* by bylo nesrozumitelné, asi nezbytná. Tvar *přilínavý*, *přilínavost* je lepší než *přilnavý*, *přilnavost*, protože není, ani nemůže býti slova přilnati, které by bylo základem těchto druhých tvarů, jichž se přes to, pokud víme, obyčejně užívá. Táž Fysika Zengrova a Čecháčova má již také názvy *prolínati (se)*, *prolínání*, *prolínavý*, *prolínavost* o pronikání jedné hmoty druhou (diffusio, nejčastěji kapaliny kapalinou, také plynu plynem, kapaliny pevným tělesem atd.). I to jsou slova správná, protože *lnouti* má význam ne pouhého »lnutí«, přilínání, ale vnikání do něčeho, zejména již v stč. velnúti, vlípati. Z toho ze všeho ovšem vidíme, že správný končicí tvar slovesa *prolínati* není *prolinouti*, jak se také psává i říkává, nýbrž *prolnouti*. Sloveso *linouti (se)*, dnes nezbytný kus naší řeči básnické (zvláště paprsky se musí »linouti«), jež by bylo základem složeniny *prolinouti*, je i jinak slovo ve skutečné češtině a v slovanských jazycích vůbec jen chatrně zajištěné; u nás se ujalo v nové době patrně především vlivem polským (linąć, lunąć »líti, stříkati«).

Jaké vazby by slovesa *přilnouti*, *přilínati* a *prolnouti*, *prolínati* měla míti, jest jasné. Přilínavost ve fysice je molekulární síla, kterou k sobě lnou svými povrchy hmoty dostatečně k sobě přiblížené; rtuťový sloupec lne, přilíná, přilnul ke stěně skleněné roury, v níž jest, jako v našem příkladě z bible jazyk lne nebo po staru »přilípá« k dásním. Prolínání nastává, proniká-li hmota do hmoty, na př. kapalina do kapaliny. Prolnouti, prolínati nejsou slova stará, abychom jejich vazbu mohli poznávati na starých příkladech, ale stačí nám obdoba sloves, jako procházeti, pronikati; kapalina tedy prolíná do jiné kapaliny přímo nebo pórovitou stěnou (skrze pórovitou stěnu), jež obě kapaliny od sebe dělí (diosmosa), prolíná druhou kapalinou (skrze druhou kapalinu), prolíná ji, obě kapaliny se prolínají, prolnuly se. Ani nemusíme naznačovati jemné významové odstíny, jimiž se tyto rozličné vazby od sebe liší.

Je-li potřeba slov *přilínati*, *prolínati* atd. i mimo vědecké názvosloví, ukáže přirozený vývoj našeho jazyka sám. Vlastně cítíme již dnes, že na př. sloveso *lnouti*, jímž ještě Bratří mohli vystihovati i hmotné přilínání, nám je již spíše slovem obrazným, nám znamená větším dílem již jen přilínání duševní (lneme k do-

movu, přátelé k sobě lnou). Někdy stačí ve smysle hmotném nějaké slovo jiné (tlačiti se, tisknouti se, lepiti se a pod.), ale ne všude. A o »prolínání« všelijakých věcí čítáme i mluvíváme již dnes i mimo výklady z fysiky; v hudební skladbě se prolínají melodické prvky, v osvětovém rozvoji národa různé živly atd. Je-li těchto slov potřeba i v písemnictví ne vědeckém, není, proč by jich nemělo býti užito; *přilínati*, *prolnouti*, *prolínati* jsou svým původem slova z názvosloví vědeckého, ani nevíme, kdo je vlastně utvořil, ale jsou utvořena správně, způsobem, jakým si jinde živý jazyk sám utvořil slova podobná. Proto nás neuráží, popisuje-li Rais (15, 53) popíjení kořalky slovy »bylo slyšeti mlaskot a zvláštní zvuk, jak rety (— rty) mlaskavě přilínaly ke skleničkám«.

Ale chraňme se novotvarů, kterých nelze hájiti. Ve vědeckém názvosloví se nám nelíbí tvary *přilnavý*, *přilnavost*, *prolinouti*, chceme místo nich raději *přilínavý*, *přilínavost*, *prolnouti*; ony tvary by se nám nelíbily ani mimo vědu, jako se nám nelíbí, čteme-li, zase u Raise (14, 456), že »již celým libočanským dolem prolinula vůně pokosené trávy«. Letos jsme čtli (27. února v Nár. l.) ukázku z románu K. Štorcha, který má vyjíti na jaře. O práci dělníku v továrně tam byla věta: »Všechna srdce se popletou dohromady, přilnávají prsty k šroubům a pákám stroju...« *Přilnávati* je jako trvací tvar slovesa *přilnouti* stejně nemožné, jako kdyby někdo psal, že dítě »usnává« nebo lampa »zhasnává«. Není v češtině slovesa na *-ávati*, které by nemělo základu v nějakém slovese na *-ati* (nebo *-áti*), ani všechna slovesa na *-ati* (*-áti*) netvoří odvozenin na *-ávati* (říkáme na př. vybírati, usmívati se, ohřívati atd.). *Přilnati* nic není, a proto není nic ani *přilnávati*; nelze-li se v oné větě Štorchově vyjádřiti jinak než trvací odvozeninou slovesa *přilnouti*, nemůže tato odvozenina, má-li býti slovem českým, dnes zníti jinak než *přilínati*.

ZÍTRA, ZEJTRA.

Proč píšeme *zítra* i *zejtra*? Píšeme dvojím způsobem proto, že to jsou, jak již Jungmann věděl, dvě původem různá slova. *Zítra* je z pův. z jutra, z jitra, *zejtra* z pův. za jutra, za jitra, zajtra. Bývalo také podst. jm. zajutřie, zajitřie (snad s dlouhým zá-), z toho zajtřie, zejtřie, t. den za jitrem, zítřek; říkalo se na př. »čakaj do zajtřie, k zejtří pozván jsem od ní, stalo se na zajtřie (s 4. p., jako je »na večer«), přiidu po zajtří« (s 6. p., »po zítřku«), odkud pocházejí naše příslovce *nazejtří*, *pozejtří* a podst. jm. *pozejtří*. Zjitřie, z něhož by bylo mohlo vzniknouti zítří, vůbec nebývalo, ani nemohlo bývati; lze mluviti o podletí, zášeří, ná-

městí, podměstí, předměstí, zámoří atd., protože to jsou doby nebo místa, jež mají nějaké trvání nebo zabírají nějaký prostor, nemožné pojmy a tedy i nemožná slova by byly zšeří, změstí. Dovolují-li Pravidla psáti nazejtří, pozejtří i nazítří, pozítří, povolují asi praktické potřebě, protože nelze od každého žádati, aby věděl, že podle původu je správné i zejtra i zítra, ale jen -zejtří. Kdyby se měl zaváděti v písmě jediný způsob, podle spravedlnosti by měly míti přednost tvary s ej, které jsou všechny správné. Nám, máme-li se upřímně přiznati, pozítří, nazítří zní umělkovaně.

Jest ještě jiná příčina, proč by tvary s *ej* zasluhovaly přednosti, kdybychom se měli o ní rozhodovati. Řekli jsme, že bylo stč. z jutra, z jitra, v němž má oporu *zítra*. Ale *zajtra*, *zejtra* (také s nepůvodní předložkou v zajtra, vzajtra), z pův. za jutra, za jitra (rus. závtra ze za utra, stsrb. za jutra atd.), je tvar v staré době najisto mnohem častější. Jen jakýmsi pravopisným klamem se stalo, že se *zítra* vůbec udrželo a dnes nám je i obvyklejší. Když se staré *ý* (a někdy, zvl. za c, z, i pův. *í*) v lidové výslovnosti měnilo v *aj* a dále v *ej*, v písmě se držel větším dílem způsob starší; a samou snahou užívati tvaru spisovného se druhdy stávalo, že se psalo *ý (í)* i místo správného *aj*, *ej*. Tak píšeme a psávalo se časem již počátkem 16. stol. (a snad i dříve) *prý*, ač slovo praj, později prej, vzniklo z praví (jako místy koncovky -oj, -ojc z -ovi, -ovic). Jungmann píše ještě Šweyc, Šweycar atd., tvaru *Švýcar* vůbec nemá. Slovo to jsme vzali z něm. Schweiz, Schweizar — Schweizer a podle toho jsme znali Švajcary, švajcarskou zemi (nejstarší doklady jsou z r. 1464), z čehož později bylo Švejcar atd., jako na př. ze starého vajce, dělaj máme vejce, dělej. Kdybychom toto jméno měli z doby, kdy Němci ještě říkali Swîz, Schwîz, měli bychom Svícary nebo Švícary; takto jsme mívali Švajcary, Švejcary, a máme-li dnes Švýcary, stalo se to jen pravopisným klamem, protože *ý* v tomto slově nemá nijakého základu. Bývali i písaři, že dovedli napsati třebas nýlepší místo najlepší, nejlepší, jako dnes nedoučený písař dovede napsati, že někdo chodil jsem tam, protože ví, že místo sem, si se píše jsem, jsi (ovšem: v nejnovější »krásné« češtině již nechodíme sem tam, nýbrž se motáme »semo tamo«). A proto se drželo *zítra* i v dobách, kdy skutečná výslovnost snad byla jen zejtra (Kral. bible na př. píše bratrským pravopisem zytra, ale nazejtří a k zejtří).

Aby nám laskavý čtenář dobře rozuměl: nežádáme, aby se ode dneška psalo jen zejtra, prej, Švejcar, Vejmar (Weimar)

a pod. Víme, že pravopis i spisovný jazyk potřebuje ustálenosti, a přáli bychom si, aby toto vědomí měli u nás všichni, komu jde o prospěch našeho jazyka a našeho písemnictví. Gebauer dobře znal minulost slova Švýcar (Hist. ml. I, 138), a přece Pravidla sestavená jeho vedením učí, že se má psáti tak. Ale neškodí nikdy znáti pravdu, ani kde jde o ustálený, ale neškodný klam.

POSUDKY A ZPRÁVY.

J. Š. Baar, *Hu nás.* (Povídky chodské hyjty.) V Plzni 1920, nákladem Karla Beníška, stran 285.

V desíti povídkách z Chodska shrnutých do této knihy vrátil se Baar, autor známých románů a povídek z kněžského života, zase ke kraji a lidu, z něhož vyšel a jemuž již dříve posvětil povídku »Pro kravičku«, román »Poslední soud« a ohlasy jeho písní bulačinou »Rodnému kraji«. Jsou to drobné obrázky, kreslené s teplým porozuměním pro starosti i radosti prostého lidu chodského, črty povahopisné a vzpomínkové. Honzík Pernukluc prožil svůj život jako kravárek na panství trhanovského šlechtice v Polsku, ale k stáru se vrací do rodného Klenčí, aby tam složil své kosti a aby byl donesen k hrobu milými krajany. Sedlák Prudina odpírá zaplatit bernímu úřadu 2 zl. daní, až dojde k exekuci a neústupný Chod se octne ve vězení. Potom se stane povolným, zaplatí všecko, ale nesnese posměchu, kterým jej častují občas škodolibí sousedé, a vystěhuje se do Ameriky. Krásná postava selská je Krištof Podestát, jehož dobré srdce se osvědčuje v hladovém roce 1842. Jako rádi přijmou a s láskou hostí Chodové francouzské důstojníky, kteří k nim prchli z bavorské pevnosti ingolštadtské r. 1870, tak naopak nepochodil rakouský major Vávřík, rodák postřekovský, jmenovaný za statečné chování v r. 1866 důstojníkem, když po letech navštívil své rodáky, třebaže na něm všecko zlatem a stříbrem hořelo, neboť se odrodil a sloužil cizím. Ze vzpomínkových črt nás zaujme zvláště »Strýček Hadam«, u něhož Baar spolu s profesorem Vavřincem Duškem, známým dialektologem jihozápadních Čech, sháněl před národopisnou výstavou r. 1895 halmaru s ptáčky. Děje nedávné doby líčí »Pohřeb«, tklivý to obrázek poslední pocty vojínovi, padlému na dalekém bojišti, a »Cestou«, velmi živý popis toho, co se dělo v Klenčí 14. října 1918, když tam došla předčasná zpráva o osvobození československého národa. — Po-

pisy poutí, hojné zmínky o bohoslužebných obřadech a průzračná tendence některých míst svědčí o katolickém kněžství autorově.

Vedle obsahu nás hlavně zajímá jazyk, jakým Baar své povídky napsal. Přiznati musíme, že je to stilista obratný a spisovatel celkem dbalý správnosti jazykové. Mile zpestřuje svůj sloh jadrnými výroky selské moudrosti, na př.: Přátelství se musí ctít, nemá-li shnít 127. Kosa, sekera a cep chtějí knedlíky a chléb 193. Kravička půl chlebíčka 234.

Jeho slovník se časem pochlubí pěkným, nevšedním výrazem, vzatým z úst lidu. Na př.: Štěpán Vávřík měl *příslotek* Košut 244; byli *rostenci*, chodili spolu do školy 72; *kroje a stroje* 11, 139; (les) hustým *peručím* bránil paprskům slunečním 109; Makásek, vezoucí na *pěchotních* sáňkách pytel žita do mlýna 80, *ubídněné* obilíčko 168; — zima ho počala *trolit*, až se mu dolejší čelist roztřásla 19, pes zalezl do teplé boudy, *zachrul* se tam do slámy 37, (žito na sáh vysoké), ječmeny až *proléhaly* 193. Malebně a velmi názorně dovede vykresliti některé situace, na př.: u nás na Chodsku *velcí malí v zimě v létě, od slunka do slunka* žijí jako v kole 45; z míry dobrý člověk, *na patě se otočí* a o hněvu už neví 135; měl hlas, kterým *překřikl i troje mlýnské složení* 162.

Často zbarvuje Baar svou mluvu rodným nářečím. Je to chodština severní, odlišná v některých podrobnostech od nářečí středního a jižního, které soustavně zaznamenával po dlouhá léta Fr. Hruška. V knize »Hu nás« jsme našli tato pěkná úsloví: Do pa je tám? — Nu já, táto. — *Ha červa*, divče, *dyby tě prašivec vzel*, cák tam děláš? 149; *hlete hrodí!* Tak staryj sem, ha tuto slyším ponyjprv 145 (u Hrušky Slov. 32: hrode [= hrome], tys tomu dal!); tuto *není s dobrým*, že tak pasou po všom, co je starodávnýho 140; ještě není čas (zabíti prase). Ještě není *zažraný*. Ještě *mu bere* 110; hale to ste vy mladý, všecko pod *plouh*, všecko zvorat 64, 65; pan berní *na mě uhání* a nedoplatků je plno 73; ha íčko *šichní do peří*, poručil po večeři, ráno ve tři vás zbudím 37.

Pro nová slova zasluhují pozornosti tyto doklady: nebudou ani žitnavky, ani jakubky, ani třešničky, ani švestičky, ničehož nic nebude, *páděř* je to všecko 167; ještě po mým prachdědkovi stojí na punebí *halměř* jako vrata veliká 145; odhaduje už teď svoje *prásko* na metrický cent 104; tak *schovalého* krmníka už jsme na léta neměli v chlívě 113; to muší byjt ty Polky ňáký *kňuchny* k něčemu 26 (o kuchařkách); budem ti *forovat*, ha postavíš si storolu zděnou 44; dyž mi necháš čas a nebudeš

na mě *dynovat*, stvořím *kožich, že bude zpívat devět kousků, ha každyj jinyj* 33; tak si hu nás sednite, ha *huslečte se*, topíme pařezí, to ňák zadyjchá senci! 246.

Puvabné konkretnosti nabývá řeč lidová vtipnými příměry: cák věžíš v tom špitále jako cvrček v dírce 10; pochutnejte si do vule (na senoseči), tráva je křehká jako salát, rosa eště drží, seče se nám jako po másle 14; hlava se mi točí jako mlyjn, slabyj sem, jako bych bul vopilyj, všecky vás vidím daleko jako ve mlhle, v huších mi hučí jako hu splavu 20; tvou míru v nebi ztratili, a narost si jako bidlo 31; mluví jako koňskyj handlíř, sotva desátý slovo je pravda 54. Hovor selský bývá kořeněn ještě jinými způsoby, na př.: kakrahnáte! To sou ňáký leta, co nás staryj Eisenhut měřil linýárem! 10; snad nejsi Karbanuc Jiřík? — *Toť, že sem* 10; hale, stryjče, *tento*, cák to mluvíte? 15.

Nesprávně zapsal Baar přemejtím (104) místo chod. přemyjtím a plévy (36) místo obecného plívy.

Avšak v mluvě Baarově pronikají také jazykové nesprávnosti, jimiž trpí téměř všecka dnešní tvorba literární. Zase tu musíme vytýkati vazby a slova, proti nimž se už tolikrát psalo, na př.: dostál *slovu* 9, 73, *k vůli* vodpustkům 18, nezaplatil dosud úroku *v obnosu* dvou zlatých 106; koženky *končívaly* těsně pod kolenem, nad kolenem pak už *začínala* punčocha 93 (m. se končívaly, začínala se); (hněv) naopak *šířil* a mohutněl 100 (m. šířil se). Příklonné *se* bývá kladeno místo do prvé pausy větové (t. j. za výraz uvozovací nebo za první přízvučný člen) daleko do věty proti duchu správného jazyka: když tak z čista jasna, jako by s nebe spadl, objevil *se* po novém roce 9, (potlesk), až hostinec chvěl *se* v základech 55, do teplých světnic, kde u kamen dovařoval *se* oběd 79; chtěl punčochu dodělat, aby večer nadíl *si* oka na novou 94. Nesprávné jest také: (sníh) nebyl dosud ani proházený, ani prošlapaný 71 (m. proházen, prošlapán).

Tvaroslovné chyby jsou v slovech, jako: (autor) ponechává důvtipu režisérově, aby kus stylově vypravil (m. režisérovu); Prudina se *svojí* ženou 122 (m. svou); pluk s červenými výlož*kami* 73 (m. výložky); na loži si hovící sedlák (m. hovějící); kolik dní si musí pohovit v posteli 121 (m. pohovět); jak ho v dlani zastudělo (topůrko) 39 (m. zastudilo); vynahražoval 72; svežená úroda 39, natrousené zrní 91. I do odstavců psaných výhradně mluvou spisovnou se vloudily tvary oprávněné jen v nářečí, na př.: roh volu asi po týdnu *upad* 22; kožich jako by se neměnil a *nestár* 45; když měl jít na ponůcku nebo v zimě *ject*

do města 64. Z úchylek v kvantitě slabik připomínáme: (zasedl si) s *prácí* na lavici 92.

Do knihy se vloudily některé chyby tiskové: tim *n*ěmcom moc nevěř 23, trámy vohnilí 44, dvě panenky to zpraví 86.

Knihy, jako je Baarova »Hu nás«, potěší čtenáře nejen tím, že jej uvedou mezi zdravý lid, kde se miluje vlast a ctí svoboda, kde se pomáhá chudákovi a »na hyjtách« se vedou hovory rozmarné i vážné, nýbrž v nich voní zemitou chutí mateřský jazyk, docela jiný než papírová mluva naší denní literatury. Pro skladbu nářečí se tu najdou často cenné příspěvky, tím vzácnější, čím méně pozornosti bylo této stránce lidové mluvy posud věnováno.

Fr. Oberpfalcer.

M. B. Böhnel: *Nemravní.* Román ze středoškolského prostředí. Nákl. Karla Beníška v Plzni, 1920.

Spisovatel, sám středoškolský učitel, pokusil se románovou formou vylíčiti příčiny, které prý »mládí v rámci dnešního stavu poměrů(!), v nichž zraje, činí krutým«. Mluví-li o životě studentů reálky v Nuslích (které ovšem není), má na mysli znemravňující prostředí každého města. Tendence této knihy, která se dotýká samých kořenů choulostivé otázky pohlavní výchovy, která se snaží »roznítiti plodné pochopení (školy) pro duševní strázeň těch stvoření, která v nejkritičtějším období zrání smyslového jsou šněrována do jednostranné a prkenné školské morálky« (str. 33), je jistě hodna pozornosti; bylo by tu úkolem odborné kritiky pedagogické uvažovati o tom, které z myšlenek prof. dr. Málka — jehož ústy mluví auktor sám — mohly by přivésti nápravu.

O dějovém i myšlenkovém obsahu této nové knihy Böhnelovy bylo ostatně podrobněji psáno již v denní kritice. V Naší Řeči si jí všímáme proto, abychom ukázali, že se i v původních dílech našich spisovatelů — nejen tedy v překladech — pořád opět a opět vracejí hrubé chyby jazykové, jež spisovatelům osvobozeného národa neslouží ke cti.

Nehledíce k hojným nedopatřením pravopisným, jako: způsobem co nejsnažším (m. — snazším, str. 7), líčidlo (m. ličidlo 32), přísahati (m. při— 84), lektira (! 259, lépe četba, čtení), zapo*mě*tlivý (m. —mnětlivý 164), »I pro pána *K*rále!« (! 243), rozjitřený (m. —jítřený 197) — nemůžeme pominouti mlčením hrubých prohřešků tvaroslovných, zvláště u sloves: pokývnul 46, povšimnul si 61 za správné formy bez -nu-; mluví se o bu*jících* zlořádech 45 (m. bujejících), o omluvence od chyb*ícího*

žáka 54 (m. chybějícího), chybí nám silná srdce jednotlivců 267 (m. chybějí), co hoch prožíval, stavě na odiv svůj cynický posměšek 174 (m. stavěje). Slovesa tvaru *šedivěti*, odvozená od kmenu jmenných, obyčejně od jmen příd., náleží ke vzoru ‚uměti'; na str. 206 však čteme: vlhká tráva působí tak, že mu tváře žhaví (m. žhavějí). Nesprávné tvary jsou také: bývalí »dříči« zdůvěrnili mezi sebou 22, rozhovor zdůvěrnil 247 (m. -něl), poměr jejich zvroucnil 161 (m. -něl).

Spisovatel píše ještě, že oči *lhou* snivost 28 (m. lžou), že hoši chodívali obejímajíce se kol boků 22 (m. objímajíce se), že při přednášce o pohlav. výchově nes*mí* obě pohlaví seděti pohromadě 216 (m. nesmějí) Mluví o vyčistěném skřipci 178 (m. vyčištěném) a naopak zase o napovězeném odhadnutí 10 a zapovězeném zájmu 22 (m. -věděný), důsledně píše beřeme, beřete 171 a jinde (za béřeme nebo bereme). Nelze užívati příčestí trpného *usmátý* ve smyslu »usmívající se«, na př.: prof. Jandera, rovněž usmátý, řekl 40 (t. j. jenž se také usmíval), vnitřně usmátý a oblažený 165, Koval škaredě usmátý hleděl za Málkem 238, mimo to 244, 269. Prosté sloveso »vršiti«, t. j. denomin. od »vrch«, mělo by, jak je zřejmé ze slož. do-, navršiti, jistě význam přechodný, není tedy lze užíti ho ve větě: vrstvy (školského) prachu vrší na všem s vražednou důsledností 37.

Neprávem je vynechána předložka ve rčeních: citlivostí, jakou sebou neslo mládí 146, doba zrání přináší sebou 157 (m. s sebou), neprávem ponechány jsou neskloněny tvary zájm. *její* ve výrazech: sklepnice z vinárny, do jejíž sukní se zapletl 15, botka, z jejíž průlin se roztékala sádelnatá nožka 93 (m. jejíchž, 2. p. množ.). Chyba tisková je snad 1. p.: hladoví synkové Rheiny 102 (m. Rheini).

Ale i proti čistotě české skladby a fraseologie je v této knize Böhnelově překvapující množství poklesků. Z věty: čtverhranné plochy (stolu) činily dojem jednotné roviny deset kroků *zdéli dlouhého stolu* (!) 17 dá se podle zbytečného přívlastku »dlouhého« poznati, že nemá spisovatel o původu a významu příslovečných výrazů typu »zvýši« ani ponětí. Místo: byla slyšeti vždy promyšlená otázka ředitelova, na kterou .. odpovídal 8, měla býti věta bezpodmětná: bylo slyšeti .. otázku. Vedle obvyklých chyb: náplň duše je závislá od vyžití 34 (m. na vyžití), nevěřím na hlavy bolení a na zkažený žaludek 147 (m. v něco) jsou tu ve výrazech předložkových i omyly méně pochopitelné, srov. jen: naprostá odevzdanost k osudu 50 (m. v osud), aby se ze-

ptali rodičů, svolují-li s tím 212 (m. k tomu, patrně podle »souhlasiti s něčím«). Záměna pádů je ve větách: cenil si jeho běžných poznámek 33 (m. 4. pádu), nedopustíme hokus-pokusům takových futuristů ve školní výchově 123 (m. 2. p.), až *mu* musí vzíti za ruku a vzpamatovati ho 43 (m. ho). Nikdo také neřekne v prostém hovoru: mladičká dáma, *něco k* osmnácti letům, ale vysoce vzdělaná (160). Ve větě: seděl na židli.. drže na kolenou sportovní čapku, vyňav ji před tím z kapsy kabátu 8 je přechodník »vyňav« neodůvodněn; podřadný poměr lze tu vyjádřiti jen větou vztažnou: kterou vyňal...

Zastaralé podst. jm. slovesné »příští« znamená »příchod« (příští Kristovo); ve větě: hříchem proti silnému životu v *příští* je.. 225 mělo by tedy býti: v budoucnosti. »Musím-li se učiti s *mým* (nevlastním!) synem, leccos pochytím — « 263, praví ona »vysoce vzdělaná dáma, něco k 18 letům« (m. se svým).

Kde není přesného myšlení, tam i ve vyjadřování nutně vznikají chyby; srov. na př. větu: že bude nejlépe, aby (matka) dle vlastního úsudku ocenila, je-li dobré, aby syn vyslechl celý kurs či zdali (!) pozná v podniku čirou zbytečnost 213 (p. spis. ovšem není jediný, kdo se domnívá, že lze každé *li* nahrazovati tázacím *zdali*, má-li sloh zníti »vybraně«; red.). Nebo: když se ocitli (m. octli) pod stoletou lipou s opředenou (!) legendou o husitech a klášterních mniších (!) 267 (co je tedy opředeno čím? A nejsou mniši vždycky klášterní?). Slova na str. 96, že.. prof. Müller klade pravou *dlaň hřbetem do levé* (!), připomínají skoro jazykové kotrmelce Edschmida-Reynka z 1. seš. Naší Řeči.

Nezbývá než skončiti steskem, že tak mnozí z našich spisovatelů tak neradi sahají po mluvnici své mateřštiny; tvaroslovné správnosti by se z ní přece naučili — a to už by byl pokrok!

Vl. Sova.

Z NAŠICH ČASOPISŮ.

Ze Sl. Ostravy nám byl poslán výpisek z Úředního listu republiky československé (č. 61, 16. bř. 1921, str. 1011). Rádi bychom jej byli doprovodili nějakým žertem, ale přiznáváme se, že nám před takovou ostudou vtip selhává. Čteme zde do slova a do písmeny takto: Dražbová vyhláška. Podepsaný úřadovi vykonavatel vyhlašuje, že dle výroku okresniho súdu pod. č. Pk 4278/20 do konkursní podstaty »Karpatiepost« naležujici amerikansky dřevený dům z nabytkem elektrického osvětleni, rovněž s elektrickým zvonkem a vodovodou za cenu vyvolánou Kč 20665 při zákročené prazského advokáta,

Dra Pavla Ranlitschka jako konkurzniho spravec aneb při zákročeni jeho zástupce prodavati se bude. Tato dražba dle vyroku užhorodského okresniho súdu bude se v Užhorodě (na novým naměstu č. 9) 29-ho března 1921 dopoledne O 9. hodině konati ku které koupěchtivý kupci budou povolaný s tim poznamenáným, že vyš imenovane věci movité budou tomu prodáný, který největši obnos podá. Kupec jest zavázan koupeni dřevený dum odvěsti a kupné poplatky jako týž obratnou daň zapatiti. Dům za nižši cenu, jak jest vyvolaná nebude prodan. —

Aby tak byl ještě před třemi lety český úředník propustil v německém úředním listě vyhlášku psanou takovouhle němčinou!

HOVORNA.

BYDLETI, BYDLITI (R. Z.). Bydleti není tvar chybný; již v staré češtině bylo bydliti i bydleti, jako bylo na př. i haniti i haněti, slziti i slzeti. Rezdíl mezi obojími tvary není jen v neurč. zp. a v min. č. (bydliti, bydlil, bydliv — bydleti, bydlel, bydlev), měl by se jeviti i v 3. os. mn. č. (bydlí — bydlejí) a v přech. přít. (bydle — bydleje). Kdo říká nebo píše »nebydli tam, nehaň ho« vedle bydlel, bydleti, hanél, haněti (nebydlej, nehaněj nikdo neříká), směšuje tvary dvou sloves. To ovšem není žádné neštěstí, ani nic neslýchaného; dopouštíme se toho denně, říkáme-li na př. jsem, ale byl jsem, budu, buď, jdu, ale šel jsem a j.

BYŤ (A. V.). Spojka »byť« je původem tvar slovesný; věty spojkou touto uváděné byly původně beze spojky a spojení obou vět tedy souřadné: na př.: »by vedl osla do Paříže, komoň z něho nebude« (Přísloví Flaškova). Vedle »by« mohlo bývati i durazněší »byť« (složené jakojáť, vímť a p.). Změnou pojetí souřadného v podřadné změnila se věta s »by« v citu jazykovém ve větu vedlejší, ale zevní známkou její podřadnosti zůstával stále jen tvar slovesný, kondicionál. Poněvadž se však věta vedlejší v nynějším jazyce začíná zpravidla spojkou, pokládává se a uvádívá i toto »by, byť« za spojku, ovšem jen zcela mechanicky, neboť zůstává stále součástkou kondicionálu věty vedlejší a mělo by míti podle potřeby i náležité přípony osobní, na př. »co platno, bych sto let živ byl«. V nč. však věty tohoto způsobu, t. j. s kondicionálním »by« v 1. nebo 2. os., vycházejí z užívání a nahrazují se způsoby jinými. Tím více se ovšem potom cítí v tomto začátečním »byť« pouhé uvozovací slovo, spojka, a vznikají tím chyby jednak toho způsobu, že se píše »byť bych to nevěděl«, m. bych to nevěděl, i kdybych to nevěděl, jednak i takové chyby, na něž upozorňujete v článku Urbánkově (Lid. nov. 6. I. 1921). »byť i je roz-

dílná«, »byť i vlastního stanoviska nezakrývá«, m. byť byla, byť nezakrýval. Toto pojetí kondicionálního »by, byť« ve větách přípustkových za spojku má i ten následek, že se v souznačných větách, uvedených spojkou »třeba«, ujímá místo présentu týž tvar, který je ve větách s »by, byť«, t. j. příčestí minulé; a tak podle vzoru vět »byť to nebyla pravda«, kde je sloveso urč. v kondicionále přítomném, říká se s předpokladem (mylným ovšem v podstatě), že »byť = třeba«, také »třeba to nebyla pravda« s významem »třeba to není pravda«, čímž se tvaru minulému »nebyla« vtiskuje platnost na pohled présentní. — Vojta Slukov má 6. p. Vojtovi Slukovovi; želeti má 3. mn. želejí; stavěti má rozk. způs. stavěj; nezměrný je slovo zbytečné (v. N. Ř. I, 156 a j.).

HOUBY (A. J.). Že by výraz »houby s octem«, kterého se užívá lidově jako záporu (ví o tom houby s octem, dal mi houby s octem, t. j. nic, souvisel nějak s houbou s octem, kterou podali k občerstvení Kristovi na Golgatě, je domněnka jistě nesprávná. Původ výrazu »houby s octem« je mnohem prosaičtější. Je známo, že se v Čechách v téže platnosti užívá i prostého slova »houby« (na Moravě podle Bartoše v Č. M. mor. 10, 52 to snad neříkají), které není nic jiného než hláskovou eufemistickou obměnou slova, jemuž Francouzi říkají slovo od Waterloo a jehož se nejen u nás, ale i v jiných jazycích užívá vulgárně za negaci (na Moravě podle Bartoše užívají v téže platnosti souznačného slova »krombožinec«). V té platnosti se vyskytuje slovo, jež eufemistické »houby« zvukem připomínají a významem nahrazují, v češtině již dávno; nejstarší doklad je v známém Mastičkáři v. 95. Podobnými příklady eufemistického obměňování hláskového slov triviálních anebo vůbec takových, jimž se lid v řeči vyhýbá, jsou známé výrazy »býti (se svým jměním, s rozmarem a p.) v Prčicích«, pražské vulgární »jíti do háje« a jiné, o nichž byla zmínka v N. Ř. IV, 79, 253. Při tom bývá zjevem dosti častým, že se tyto hláskové obměny slov hrubých nebo hříšných rozšiřují dalšími přídavky žertovnými a p., leckdy snad i proto, aby se hrubost výrazu ještě více zastřela. Tak možno slýchati v Praze i rozšířenou variantu »jdi do háje zeleného«, místo »pro pět ran« (Krista Pána) se říká »pro pět ran do hlavy«, vedle »můj ty Tondo« (eufemistická náhražka rčení »můj ty Bože«) slýchati i »můj ty Tondo kolenatej«, známé je zaklení »sak na ryby, koš na raky« atd. A stejným způsobem z eufemistického výrazu »houby« vznikly i »houby s octem«.

HUSAR (L. N.). Původ tohoto slova se vykládá nestejně. Nár. listy otiskly r. 1915 (v č. 334, z nějakého něm. deníku, který cti, býti prvními »husary« v tomto smysle, dopřál raději Slovanům než Maďarům) výklad, že to je slovo slovenské; charvatským jezdcům se tak prý přezdívalo, protože kradli (snad »rekvirovali«?) husy, jejichž

krky jim pak čouhaly z torb. Etymologie tak názorné bývají všelijaké; tomuto výkladu nemáme chuti věřiti. Filologové slovo to dříve odvozovali ze středověkého lat. cursarius (vl. corsaro, fr. corsaire atd., námořský loupežník), což v srbštině již od starých dob žije jako kursar, gursar, gulsar, gusar a znamenává i pozemního lupiče; dnes se hledá původ v maď. huszár, což je odvozeno od číslovky húsz = 20, protože podle starého uherského odvodního zákona z 20 odvedených jeden byl dáván k jízdě. Slovo tedy snad maďarské se rozšířilo válkami do jiných evropských jazyků; v němčině je doloženo od r. 1534, u nás (s tvarem v starší době husař, asi vlivem domácího slova husař, jež, vedle tvaru husák, znamenalo prodavače hus) již r. 1478, 1485, 1486, 1526 atd. (Arch. č. 6, 59; 66; 69; 9, 59), především ovšem o jízdě uherské.

JEST MNE S TO. O tomto rčení jsme mluvili V, 4. Dr. Fr. Trávníček nás upozorňuje, že se tak podle zprávy J. Malovaného (Čas. Mat. mor. 23, 34) říká v Císařově na Moravě (v okr. přerovském); na př. deť je ho s to, abe to udělal; Mařena, té je s to.

Také Němcová užila tohoto rčení v Babičce (v hl. 6., str. 102 ve vyd. z r. 1855): Sedlák vrátil se domů, upokojen ve svém svědomí, že vše udělal, sečkoli ho jen bylo.

NIC (H. B.). Tvaru »nic« místo ničeho se užívá ve větách záporných odedávna. Je-li důvod toho hledati v okolnosti, že se v »nic« (pův. ničso) cítil v těchto záporných větách tvar genitivní, je těžko říci, neboť se v csl. záporných větách vyskytuje stejně často i »nič'to«, které je tvarem akusativ, ale také jiná zájmena středního rodu, to, csl. ovo a p. v akusativě. Naopak se předpokládává (Vondrák) pro výklad záporového genitivu v slovanštině, že toto »nic« (nič'to, pak nič'so) je i v záporných větách (jako v jiných jazycích) původní akusativ a že se teprve z jeho doplňovacích výrazů, nic jiného a p., ustaloval genitiv záporový (nemám nic jiného — nemám jiného). Proto užívání tvaru »nic« v platnosti genitivní (na pohled) platí jen pro věty záporné. Všude jinde, kde neběží o genitiv záporový, nýbrž jiný druh genitivu, jest na místě tvar genitivní, »ničeho«. Tedy po předložkách, »z ničeho, do ničeho«, po slovesech s vazbou genitivní, na př. »nebáti se ničeho« (kladně: báti se něčeho), »neokusiti ničeho«, »nedosíci ničeho« a p., rovněž po jménech podstatných a přídavných, na př. »nemíti nedostatek ničeho« (kladně: míti nedostatek něčeho) a p. Je sice pravda, že se v stč. i v těchto případech mohlo užívati tvaru »nic« i kladného »co«, v nichž se ještě cítil původní význam genitivní (na př. z nic = z ničeho, ze co = z čeho, nadál se co = čeho, dóstojen co = čeho), ale způsob ten byl již v stč. archaistický a ustoupil již koncem 14. stol. způsobu novočeskému. — Tázací partikule -li se připínala přirozeně k tomu

slovu, na němž tazateli právě záleželo, ať to bylo sloveso či substantivum nebo výraz jiný. Ale časem se užívání této částice tázací velmi zúžilo, některá nářečí jí neužívají vůbec a v dnešní spisovné češtině se vyskytuje zpravidla jen ve spojení se slovesem (což byl ovšem i v době jejího rozkvětu případ nejčastější) a v otázkách t. zv. nepřímých. Na př. »zeptej se ho, ví-li o tom« a p. V jiných případech není ovšem užití partikule -li chybné; je možno také psáti »redaktor -li či korektor, dnes-li či zítra« a p., ale vypadá to strojeně. — Slovo š p e d i t é r se dostalo k nám z němčiny, kde je dosvědčeno od r. 1712. Není to slovo čistě německé; jeho základ — jako při mnohých termínech obchodních — je italské sloveso »spedire« (z lat. expedire), z něhož bylo utvořeno podst. jméno »spediteur« koncovkou francouzskou (dříve také latinskou, speditor). Proto také psáti »speditér« (podle Pravidel českého pravopisu) není zcela správné, neboť neběží o slovo původu latinského nebo románského (jako jsou slova »speciální, spekulace« a p.), nýbrž o slovo německé (jako je »špendlík« z něm. Spendel a to z lat. spinula, anebo »špitál« z něm. Spital, lat. hospitale a p.). Je to sice slovo v posledním století zdomácnělé, ale českým slovem »zasilatel« lze je dobře nahraditi a také se jím v praksi nahrazuje; že slovo »zasilatel« znamená každého, kdo něco zasílá, nemůže býti jeho užívání ve významu »špeditér« na překážku; takových slov ve významu obecném i odborně zúženém máme více; »obhájce« znamená každého, kdo hájí, i v užším smyslu advokáta, rovněž tak soudce, písař, učitel, kupec a j. — O R o u z e n i je zpráva v Památkách archeol. 10, 670 od Kalouska; podle ní stávala na tom místě ves toho jména, která náležela ke klášteru vilémovskému, ale již r. 1288 byla zpustlá. Podle téže zprávy Kalouskovy označuje se nyní tímto jménem nejen návrší (na Rouzeni), nýbrž i dvě chalupy stojící v polovici pěšiny z Pukšice k rozcestí, v kterém se silnice od Vísky spojuje se silnicí chotěbořsko-vilémovskou. Kalousek se domnívá, že tyto dvě chaloupky jsou zbytek vesnice Rouzeně, která snad stála na návrší Rouzeni anebo tam aspoň měla polnosti. Sedláček (Míst. slovník hist. 774) se přidržuje tvaru Rouzený (na Rouzeném); latinský zápis z. r. 1288 (Regesta 2, 620) má tvar Ruzen. Původem je snad jméno to příbuzné se jménem Ruzyně. — J e s n i č a n y, pův. Jesenčany staré neb velké, ves u Pardubic; je to patrně jméno obyvatelské jako Lipany (kdo bydlili v lipách), Dubany, Dubčany, Olšany, utvořené z podst. jména jesenec, zdrobněliny jména jasen, jěsen, nč. jasan.

REFORMNÍ PRAVOPIS. Jeden pilný čtenář N. Ř. nás upozorňuje, že na obchodě v Manesově ulici na Král. Vinohradech je nápis, provedený prý navrhovaným pravopisem reformním (bez označení délky, bez rozdílu i—y, foneticky): »Mleko poceli Den gdostani.« Je to »už« či »ještě«?

SLÁNSKÝ (F. S.). Od míst. jména Slaný je příd. jméno »slánský« (nikoli slanský), jako je ze jména Planá příd. jméno »plánský« (Plánský) a p. Je-li kmenová samohláska dlouhá, bývá naopak v odvozenině s příponou -ský zkrácena; na př. kráva—kravský, skála—skalský, bláto—blatský a p. Snad tu jde o podobné změny kvantity, o jakých jsme mluvili v N. Ř. II, 233 při výkladě o krácení brána—branka (a dloužení strana—stránka).

SVŮJ. Miloslav Hýsek napsal do časopisu Jeviště studii o Sabinovi dramatikovi. Referent ve večerních Nár. l. 19. března t. r. vyjadřuje Hýskovo mínění o Jeníkovi v Prodané nevěstě těmito slovy: »Hýsek chce v případu Jeníkově viděti symbolicky vyjádřený svůj vlastní idealism lásky k vlasti a služeb tajné policii«.
Kdybychom Hýska neznali, podivili bychom se, jak někdo může tak bez obalu psáti o svém tak nepěkném idealismu. Ale protože víme, že zájmeno »svůj« bývá leckdy nebezpečným úskalím [zvláště novinářům a spisovatelům, kteří si nedovedli opatřiti tolik mluvnického vzdělání, aby věděli, že vyjadřuje-li Němec nebo Francouz naše »svůj« a »jeho« týmže slovem, nesmíme tak činiti my, chceme-li psáti česky], soudíme, že tu je míněn idealism Sabinův a ne Hýskův a že tu tedy jde jenom o »případ« referentův. F. N.

ŠTĚT (A. N.). Původní skloňování tohoto slova bylo asi podle vzoru kost, štět, štěti (žen.); svědčí pro to i odvozené slovo štětka. Vedle tvaru štět, -i vyskytuje se nověji i štět, -u (muž.), s odvozeninou štětec. Slovo štět, -i uvedl do názvosloví botanického Presl.

ŠUMĚTI (A. N.) patří svým původem jako mnohá podobná slovesa zvuková do třídy III, 2 (vzor trpěti); svědectvím je i církevně slovanské šuměti, 1. os. šumlja. Tvary podle vzoru uměti jsou novotvary; Pravidla českého pravopisu připouštějí tvary oboje, šumí i šumějí. — Místo studna bývá v jazyce starším obyčejně studnice; z toho se zachovalo až dosud příd. jméno studniční, kdežto podst. jméno samo se vyskytuje dnes většinou jen knižně. Podstatná jména utvořená příponou -na, jako kůlna, kovárna a p., mívala v stč. častěji příponu měkkou, kólně, kovárně a p., ve shodě s jinými slov. jazyky; v nové češtině se tu ujala všude přípona -na, kdežto tvary s příponou měkkou se udržely na východě. Zdá se, že rozdíl mezi tvary měkkými (kólně) a tvary tvrdými (kólna) byl již v stč. dialektický a že tvary tvrdé ovládly časem v západní a spisovné češtině, zatlačujíce starší a původnější tvary měkké dále na východ. K těmto podst. jménům se druží (ač k nim vlastně významem nepatří, neboť jména na -na [-ňa] jsou jména místní) i podstatné jméno studna, jehož starší tvar byl rovněž studně. I tu se ujal v západ. Čechách tvar studna a z původního sklonění tohoto jména podle vzoru měkkého zbyly v záp. Čechách některé tvary, jako lokál v studni, gen. do studny n.

do studně. — S m r ž je rodu mužského (také v pol. smardz, rus. smorčók); dial. (na Moravě) bývá smrža, ženské. O slově t ř e ň byl výklad v N. Ř. IV, 256. — D l í t i. V stč. bylo sloveso dlíti, dlil (podle IV. tř.) s významem podle Gebaurových dokladů dvojím, a) prodlužovati, odkládati, b) prodlévati, trvati; na př: aby do třetieho dne jeho smrti nedlila (Gesta Kl. 109) a nenie slušné, dlúho dlivše k bohu obrácením a pokáním, pak dosti pokánie neučiniti (Štít. Mus. 63 a). Gebauer se domnívá, že toto stč. dlíti (dlil) vzniklo splynutím sloves dvou, dlíti — dlil (podle prositi) a dléti — dlel (podle uměti); ale sloveso typu druhého nemá dokladů stč., ani analogií v jiných jazycích slovanských. Gebauer byl přiveden k této domněnce, jak ukázal Zubatý v Listech fil. 52, 227, úsudkem, že frekventativní sloveso prodlévati předpokládá sloveso typu dléti, dlel. Avšak tento závěr není nutný, neboť podle výkladu Zubatého (na uv. m.) tvořila se frekventativa i od sloves IV. třídy příponou -ievati (choditi — chodievati, činiti — činievati, modliti — se zaniklou jotací modlévati a p.). Je tedy i prodlévati utvořeno tímto způsobem v stč. obvyklým od slovesa prodlíti (stč. prodliti) a není tedy ani z tohoto důvodu třeba předpokládati stč. sloveso dléti — dlel. Stč. dlíti — dlil však časem zaniklo a bylo nahrazeno slovesem novým, (pro)-dléti — (pro)dlel (s významem, rozumí se, jen subjektivního slovesa a s tvary náležitými podle III, 1), které bylo přitvořeno k starému frekventativu prodlévati podle vzoru frekventativních sloves utvořených ze sloves III. třídy, jako mívati — míti (měl), domnívati — domníti se, (domněl), porozumívati — porozuměti (porozuměl), omdlívati — omdlíti (omdlel) a p.

VOLENEC (E. J.). Toto příjmení je ze stč. podst. jm. volenec, což znamenalo volitele císaře v německé říši (kurfiřty) i jiných osob (na př. biskupa, konšelů), také osobu k něčemu zvolenou (na př. posla ke králi, rádce, jejž si starší přibrali z obce ku poradě); volenec byl také v Kutné Hoře první z »hanykéřů«, t. j. starších pořádku uhlířů, dodávajících k hutím uhlí.

VŠEDNÍ (V, 63). Starý přítel našeho časopisu, p. řed. B. F., rodem z Frenštátu, nám píše: Šaty »na každý den« nebo »každodňové« nosí ten, kdo má jen jedny šaty jako valach na salaši — co na pátek, to na svátek, nebo jak vlk v jedné kůži —, kdežto »všední« šaty nosí ten, kdo je střídati může se svátečními nebo nedělními. Všední den je jinak všedním dnem i u Lachů. — Okolo kynického údolí na Slovensku, v přímém sousedství s Moravou (sídlí tam Horňáci) říkají »všední (řidčeji »robotný«) den«, ale nosí »každečné« šaty na rozdíl od svátečních (podle zprávy čtenáře, který si nepřeje, abychom jej jmenovali). Koncovka slova každečný vznikla asi podle slova sváteční, kde je oprávněna slovem základním (svátek).

U Strakonic říkají na př. »zítra je všední den«, ale vedle toho na př. »šaty pro všíden, chodil tam všíden, má jedno děvče pro všíden a druhé pro svátek« (Dr. Mil. Novotný). Podobně je u Jungmanna všídno (ve všídně, pro všídno), u Kotta (4, 867; 7, 1060) k všídni, ve všídni, všídně (ať je všídně nebo boží hod) od Domažlic. Základem těchto tvarů jest asi příslovce všedně, vyslovované s dlouhým í (všédně, všídně); příslovce odvozená od příd. jm. mívala jako neurčité tvary přídavné ráda zdlouženou samohlásku (pravý — práv, právo, právě; starší tvar dnešního mile byl míle atd.) a napodobením vznikaly délky, i kde vlastně neměly plného oprávnění. Zkracováním dlouhého í zase pak vznikají novotvary s i, jako všidní (u Kotta 4, 867 z Němcové), šidenský (š. kabát, š. košile, podle zprávy prof. F. Novotného v N. Vsi u Loun). Kdyby toho vůbec bylo třeba, takovéto obměny a odvozeniny samy by dokazovaly, jak staré a v češtině zakořenělé je příd. jm. všední.

VÝLOHY (Č. Ř.). Slovo výloha jsme si vzali v nové době z němčiny (Auslage; Jungmann ho ještě nezná), a to v obou významech: výdaj (vydání, útraty, náklad) i výklad (výstava zboží v obchodě). S tímto druhým významem bychom se dovedli smířiti, protože »vykládati, vyložiti zboží na prodej« je staré a dobré rčení; ale peníze vydáváme, nakládáme, vynakládáme na něco, nevykládáme (Bernolákovo »peníze vyložiti« je tolik co »vysázeti«, tedy něco jiného). Místo »výlohy, náklad nésti« by se nám líbilo spíše »útraty (smlouvy) platiti«; slovo nésti je zde podle něm. Kosten tragen. — Je-li správnější »nárok na postoupení pozemku trvá nebo netrvá« či »přihláška není odůvodněna«, snad by rozhodl právník; filolog by jen pokrčil rameny nad tím »nárokem« (Anspruch), s bolestným povzdechem, že se ho asi tak lehce nezbavíme. — Upozorňujete nás na »Sbírku zákonů« a »Věstník min. spravedlnosti«; děkujeme za laskavost, ale budeme o tomto pokynu uvažovati teprv, až bude papíru více a bude papír i tisk lacinější.

ŽDÁTI (K. S.). Sloveso ždám (stč. také ždu), ždáti (ob. něčeho) znamenalo původně »čekati (doufati)«. Zdá se však, že již v staré češtině znamenává někdy i »žádati«. Ve vypravování o vidění sv. Kateřiny v stokholmské legendě praví Kristus k Panně Marii: »Neb vieš, ež (= že) já s těmi stoli (= stolím, stoluji), ješto činie vši mú vóli i činili sú v světě jsúce, na mé líce zřéci (= zříti) ždúce« (asi = žádajíce), jiné doklady jsou v Tkáčových Libri informationum. Tento význam by byl asi vznikl lidovou etymologií, která snad spojovala ždáti se slov. žádati; tato nesprávná etymologie se opakuje u našich básníků v době nové, užívají-li zaniklého slov. ždáti s týmž významem. Podle složenin poždati, doždati, seždati se v češtině změnilo

pův. počekati (počakati) atd. v počkati atd. (tyto kratší tvary se objevují asi od poč. 16. st.).

ŽENIN, ŽENSKÝ, ŽENY (J. Š.). Výrazové prostředky, které má jazyk český v těchto třech tvarech významem blízkých, nekryjí se úplně s trojím různým významem, který jest vyjádřen ve francouzských výrazech (une lettre écrite) par la main de femme, par la main d' une femme a par la main de ma femme. Rozdíl mezi příd. jménem přivlastňovacím ženin na jedné straně a příd. jménem ženský a genitivem ženy na druhé straně jest — jak bylo vyloženo v N. Ř. I, 158, 187 — ten, že příd. jméno přivlastňovací ženin přivlastňuje individuálně, příd. jm. ženský a 2. p. ženy přivlastňují druhově. Ruka ženina jest ruka jedné určité ženy (nemusí to býti právě ma femme, moje žena, ačkoliv podle souvislosti je tento význam ovšem zcela možný, nýbrž ta žena, na př. u stolu seděla žena; ruka ženina se třásla). Máme-li na mysli ženu vůbec, kteroukoli ženu, tedy ženu jako druh, nikoli jako individuum, říkáme ruka ženská nebo ruka ženy. Podle toho bych franc. par la main de ma femme přeložil slovy rukou ženinou, je-li ze souvislosti zjevné, že jde o mou ženu (neboť přívlastkem má je apelativum žena individualisováno), ač výraz český je významově širší. Za franc. par la main de femme a par la main d' une femme bylo by lze v češtině položiti buď rukou ženskou anebo rukou ženy, ovšem bez toho rozdílu, který je ve dvojím tomto výraze francouzském. Třeba jen dodati, že mezi českými výrazy ženská ruka a ruka ženy jest ovšem jistý rozdíl, který se blíží rozdílu mezi oběma uvedenými výrazy francouzskými, ač se s ním úplně nekryje. Ženská ruka může znamenati totiž v češtině nejen ruku, jakou mají ženy (na př. ženská ruka je něžnější než ruka mužská), nýbrž i ruku, která se podobá ruce ženské (na př. ten muž má ženské ruce nebo má ženskou ruku, t. j. píše jako žena), genitiv ženy však tohoto druhého odstínu významového nemá. List psaný rukou ženy znamená tedy list, který psala žena (vůbec, kterákoli), list psaný rukou ženskou znamená a) list, který psala žena (vůbec, kterákoliv), ale také b) list, který psal muž písmem připomínajícím písmo ženské. Nepotřebujeme zajisté dokládati, že tyto významové rozdíly jsou v theorii možné, ale že v praksi nejsou nutné, protože možnosti dvojího různého pojetí na př. u příd. jmen ženin a ženský může býti zabráněno souvislostí, situací a p. Základní rozdíl mezi tvary ženin a ženský, ženy zůstává ovšem platný za všech okolností.

OMYLY TISKOVÉ:

Na str. 142 jest 6. řádek zdola vypustiti; na str. 146 ř. 10 zd. čti *přechodníkovými* m. *přechodníkovým;* na str. 155 ř. 7 sh. čti *řečeno* m. *řčeno;* na str. 156 ř. 11 zd. čti *Bernekerova* m *Barnekerova;* na str. 158 ř. 16 zd. čti *večán* m. *večás.*

Z redakce odpovídá Václav Ertl.
Tiskl Neuber, Pour a spol., dř. Th. Venta, v Praze-I., Bílkova ulice č. 17.